

نویسنده: بهروز حیدری

دانشجوی کارشناسی ارشد کتابداری و اطلاع‌رسانی، دانشگاه آزاد اسلامی- واحد علوم و تحقیقات

حکیده:

در طول تاریخ، کتابداری و اطلاع‌رسانی در عین آنکه در خدمت حوزه‌های مختلف دانش بشری بوده، متقابلاً برای بهبود وضعیت گردآوری، ذخیره، بازیابی و اشاعه سریع و دقیق اطلاعات از دستاوردهای علوم که فناوری نمود عینی و مادی آن است، بهره‌مند شده است. تولید کتاب، از قرون وسطی آغاز شد و با اختراع دستگاه چاپ در قرن پانزدهم میلادی وارد مرحله تازه‌ای به نام «انقلاب گوتنبرگ» گردید. از آن زمان تاکنون، تحولات فناورانه بسیاری در زمینه تولید کتاب به وقوع پیوسته است. ظهور شبکه جهانی اینترنت، یکی از مهم‌ترین آنهاست. اختراع شبکه جهانی وب در اوایل دهه ۱۹۹۰، افق‌های جدیدی برای انتشار کتابهای الکترونیکی، نمایان کرد، به طوری که هم اینک برخی از ناشران از این محیط چند رسانه‌ای و فرامتنی برای انتشار و دسترس‌پذیری انتشارات خود استفاده می‌کنند، و برخی دیگر در حال برنامه‌ریزی برای استفاده از این بستر الکترونیکی پویا هستند.

کلیدواژه: نشر الکترونیکی/ کتابهای الکترونیکی/ محیط وب/ کتابخانه مجازی

مقدمه

با نگاهی گذرا به تاریخ دانش مکتوب، به ابزار، وسایل و محمل‌هایی برمی‌خوریم که بشر برای ثبت و ضبط و ذخیره اطلاعات مورد استفاده قرار داده است و موادی مانند الواح (گلی، سنگی، فلزی و چوبی)، استخوان حیوانات، چرم گاو، گاو میش و بز، پارشمن، طومارهای پاپیروس، کاغذ و در ادامه عکس، اسلاید، فیلم، فیلم استریپ، طلق شفاف، میکروفورمها، نوارهای مغناطیسی، صفحات و بعدها نرم‌افزارهای کامپیوتری، دیسک‌های مغناطیسی با ظرفیتهای مختلف و دیسک‌های فشرده نوری به این منظور کاربرد داشته است. استفاده از هر یک از این وسایل با توجه به حجم تولید اطلاعات در هر جامعه و نیاز به ذخیره و بازیابی آن پدید آمده است.

با وجود اینکه بسیاری از صاحب‌نظران معتقدند کتابهای چاپی همواره جایگاه خود را در میان خوانندگان و کتابخانه‌ها حفظ می‌کنند و ناشران همچنان فعالیتهای خود را به نشر کتابهای چاپی معطوف خواهند کرد، شواهدی نیز مبتنی بر تمایل روزافزون ناشران برای عرضه کتابهای خود در قالب الکترونیکی از طریق محیط وب دیده می‌شود. از یک سو هزینه نسبتاً کمتر انتشار کتابهای الکترونیکی نسبت به شکل چاپی، انعطاف‌پذیری و سرعت بیشتر برای روزآمدسازی و انتشار ویرایشهای جدید، سهولت فروش، توزیع و خرید کتابهای الکترونیکی از طریق اینترنت، و از سوی دیگر افزایش روزافزون تعداد استفاده‌کنندگان از اینترنت و خوانندگانی که تمایل دارند از طریق کامپیوتر، کتاب مورد نظر خود را پیدا و آن را مطالعه کنند، از مهم‌ترین عوامل انتخاب سیاست نشر اینترنتی از سوی برخی ناشران به شمار می‌آیند. در بسیاری موارد، دسترسی به کتابهای موجود الکترونیکی از طریق وب، مستلزم پرداخت هزینه تعیین شده از سوی ناشران است. با این حال ناشرانی نیز نظیر «Academic Press National» وجود دارند که امکان مطالعه پیوسته و رایگان برخی عناوین کتابهای چاپی را در اختیار علاقه‌مندان می‌گذارند. در واقع نوعی تلاش از سوی برخی ناشران برای معرفی و آگاهی از محتوای کتابها دیده می‌شود. برای نمونه، اخیراً سایت www.Amazon.com موافقت برخی ناشران را برای مشاهده و مطالعه رایگان چندین صفحه از کتابهای منتشر شده از طریق سایت خود، کسب کرده است.

زمانی که صنعت چاپ، نسخه‌نویسی را در ۵۰۰ سال قبل از میدان خارج ساخت، انقلابی در علم، سیاست، و مذهب پدید آمد. چاپ این امکان را فراهم ساخت تا رسالات و جزوات سیاسی، مواعظ و خطابه‌ها، و متون درسی در دسترس هزاران نفر قرار گیرد. اختراعات متعدد به واسطه چاپ این امکان را برای مردمان به وجود آوردند تا از تجربه بلافصل خود فراتر روند. چاپ امکان دانش اندوزی سریع را به وجود آورد. دانشگاه و کتابخانه، به مثابه کانونهای عمده کسب دانش، خود را تثبیت کردند و در طول قرن تداوم یافتند. در شرایطی که موج توفنده الکترونیک بر آن است که کتاب را به کام خود بکشد، گردش زمانه

نظاره‌گر کتاب است که در تقلاي حفظ حیات خود به هر چیز چنگ می‌زند. آیا کتاب باقی خواهد ماند؟ آیا به راستی ضرورتی هست که به وابستگی به کتاب ادامه دهیم؟ آیا نیازمند آن هستیم که کتاب همچنان به عنوان حافظه اجتماعی ما عمل کند؟

به واسطه حجم ذخیره کامپیوتر، در حال حاضر کتابهای مرجع بر روی فرمت‌های کامپیوتری قابل دسترسی‌اند. همچنین از طریق نظامهای ذخیره و بازیابی کامپیوتری پیوسته می‌توان به متن کامل وازه‌نامه‌ها، راهنماها، سالنامه‌ها، و دایرةالمعارفها دست یافت. نشر الکترونیکی اطلاعات، در حال حاضر از جهت تجاری توسعه زیادی یافته است. آیا شاهد بخش مرجع بدون کاغذ خواهیم بود؟ به‌ویژه آنکه دیسک نوری ثابت خواهد کرد که برای کشورهای در حال توسعه شیوه‌ای کارآمد به منظور دستیابی به آن دسته از منابع اطلاعاتی است که به دلیل هزینه‌ها و فقدان خدمات پشتیبانی ارتباط راه دور برای بازیابی اطلاعات به شکل پیوسته، دیر زمانی قابل دستیابی نبودند.

کتابهای الکترونیکی

جامعه امروزی به طور روز افزون از جنبه‌های آموزش، ارتباطات، اطلاعات، اقتصاد، و بازار و جز آن به اینترنت وابسته شده است. شاید بتوان اینترنت را شاه‌رگ اصلی ارتباطی فرهنگی و انتقال اطلاعات عنوان کرد. همچنین، ماهواره‌ها، شبکه‌های فیبر نوری، و شبکه‌های بی‌سیم مهم‌ترین ابزار برای ایجاد دهکده جهانی و ملتهای بدون مرز هستند، حال آن که طی بیست سال اخیر و با پیشرفت فناوری، شاهد ارتباط افراد عادی در نقاط مختلف دنیا از طریق شبکه‌ها بوده و هستیم. امروزه، کتابهای الکترونیکی به واقعیت پیوسته‌اند و قطعاً بخشی از آینده منابع کتابخانه‌ای را تشکیل می‌دهند. کتاب الکترونیکی به خودی خود و در شکل ظاهری، و سیله‌ای کوچک و قابل حمل برای نگه‌داری و نمایش اطلاعات است. اما امروزه، کتابهای الکترونیکی چنان امکاناتی را در اختیار کاربر می‌گذارند که دیگر نمی‌توان آنها را فقط «کتابهای نوظهور» دانست، بلکه این کتاب‌ها به عنوان فناوری آموزشی نیز بسیار مفید هستند. چه در کلاس‌های درس و چه در مطالعات فردی، کتاب یا دیگر منابع اطلاعاتی همواره مورد نیاز بوده و هستند اما منابع چاپی را نمی‌توان همیشه و در هر شرایطی به میزان مورد نیاز تهیه کرد. با استفاده از کتابهای الکترونیکی، نه تنها می‌توان بخشی از متن مورد نظر خود را برای استفاده‌های بعدی ذخیره کرد، بلکه می‌توان به روشهای الکترونیکی و بسیار سریع، در تمام متن به جستجوی مطالب مورد نظر خود پرداخت. این فرمت می‌تواند، هنگامی که یک طرح پژوهشی و تحقیقی با منابع متعدد در دست اجراست، با صرفه‌جویی بسیار زیاد در زمان، به طور کامل آشکار شود.

کتابهای الکترونیکی ویژگی‌هایی دارند که با استفاده از آنها، نه تنها در وقت و زمان صرفه‌جویی می‌شود، بلکه باعث شکوفایی خلاقیت‌های کاربر یا خواننده نیز می‌شود. به طور نمونه می‌توان اندازه و نوع قلم و رنگ را در بخشهای مورد نظر تغییر داد. همچنین، بسیاری از کتابهای الکترونیکی به ابزارهایی مجهز شده‌اند که به کاربران امکان می‌دهند که زیر پاراگراف‌های مورد نظر خود خط بکشند و یا نکاتی را در حاشیه متن اصلی یادداشت کنند. این ابزار برای محقق یا دانشجویی که قصد دارد بدون از میان بردن یک نسخه چاپی کتاب، مطالب اصلی و کلیدی آن را بیرون بکشد جالب است. به علاوه می‌توان صفحات مورد نظر را در کتابهای الکترونیکی به سادگی و مثلاً با فشار یک کلید برای مراجعات بعدی نشانه‌گذاری کرد. از دهه ۱۹۵۰ تا امروز، کتابخانه‌ها بیشتر از هر زمان دیگری در طی تاریخ خود، دستخوش تغییرات سریع و عمیق شده‌اند. البته این تغییر به علت کاربرد کامپیوتر و فناوری‌های مخابراتی پیش آمده است. فناوری کلیه فعالیت‌های ما را در زمینه نگه‌داری رکوردها بهبود بخشیده و در ترویج اشتراک منابع بین کتابخانه‌ها بسیار موفق بوده است. کتابخانه بدون دیوار هم اکنون واقعیت پیدا کرده، زیرا بسیاری از افراد، اکنون می‌توانند به فهرست‌هایی دست یابند که نمایشگر منابع موجود در یک همایش کتابخانه‌ای است و حتی در پاره‌ای موارد می‌توانند از راه دور به نام خود از کتابخانه‌های دیگر کتاب دریافت کنند، یا فتوکپی مورد نیاز خود را درخواست نمایند. کتابخانه‌ها از جهت در اختیار قرار دادن پایگاه داده‌های الکترونیکی به صورت سی. دی. رام، یا تسهیل در دستیابی شبکه‌ای به منابعی که موجودیت فیزیکی در کتابخانه ندارند، بسیار مفید بوده‌اند.

در دو دهه قبل نظریه «جامعه بدون کاغذ» توسط "ویلفرد لنکستر" ۱ در کنفرانسی در فنلاند مطرح شد، جامعه‌ای که در آن نظامهای ارتباطی عمدتاً بدون استفاده از کاغذ و مبتنی بر شبکه، و دارای بسیاری از ویژگی‌های شبکه اینترنت امروزی بود. این طرح متعاقباً در کتابهای مربوط به نقش کتابخانه و کتابدار در عصر الکترونیک بسط داده شد. عده‌ای این طرح انتقال از دوره ارتباط "کاغذی" به دوره "الکترونیکی" را بسیار مطلوب تلقی می‌کردند.

اگر چه فناوری فوایدی برای کتابخانه‌ها در بر داشته، منطقی است که تصور کنیم زیان‌هایی نیز به بار آورده است. متأسفانه بیشتر کتابداران ظاهراً مسحور فناوری کامپیوتر شده‌اند و به جای آنکه کامپیوتر را وسیله‌ای برای رسیدن به اهداف دلخواه خود بدانند، آن را هدف تلقی می‌کنند. متأسفانه اغلب کتابداران ظاهراً بر این باورند که دسترسی به کامپیوتر به معنای دسترسی بهتر نیز هست. این امر ضرورتاً صحیح نیست. کاربران خدمات اطلاع‌رسانی واقعاً خواهان دسترسی به بهترین

اطلاعات هستند. آنها خواستار ابزار و افرادی هستند که قادر باشند گندم را از کاه جدا کنند، یعنی خواستار کیفیت‌اند، نه کمیت. کتابداران، فناوری را با شکوه می‌پندارند. بعضی از آنها عقیده دارند مسیر فناوری باعث بهبود سیمای کتابداران، موقعیت آنها و احتمالاً حتی حقوق آنها می‌گردد. اما نه تنها شواهد چندانی در این موارد وجود ندارد، بلکه در واقع فناوری ممکن است این حرفه را بسیار به خطر اندازد. شاید منفی‌ترین نتیجه فناوری در عصر حاضر، روند انسان‌زدایی آن باشد.

کتاب الکترونیکی چیست؟

کتاب الکترونیکی را به طور ساده می‌توان این گونه تعریف کرد: "دخیره اطلاعات یک کتاب در قالب دیجیتال به صورتی که بتوان آن را بر روی صفحه کامپیوتر مشاهده کرد." کتابهای الکترونیکی را می‌توان روی محملهای دیجیتالی نظیر "دیسک فشرده"، "دیسک فشرده دیجیتالی"، شبکه جهانی وب، و جز آن منتشر کرد. برای مثال، بسیاری از منابع مرجع نظیر دایرةالمعارف بریتانیکا، دایرةالمعارف آمریکانا، فرهنگ وبستر، فرهنگ آکسفورد و از این قبیل، علاوه بر قالب چاپی، بر روی دیسک فشرده و نیز شبکه جهانی وب قابل دستیابی هستند در سالهای اخیر، ناشران منابع مرجع سعی کرده‌اند تا علاوه بر لوح فشرده، انتشارات خود را از طریق شبکه جهانی وب در محیطی فراگیرتر، ارزان‌تر، و با قابلیت‌های چند رسانه‌ای و فرامتنی در دسترس طیف وسیعی از خوانندگان قرار دهند.

کتابهای الکترونیکی را می‌توان به دو صورت در محیط وب شناسایی کرد. برخی کتابهای الکترونیکی، شکل چاپی ندارند و فقط در قالب دیجیتالی منتشر می‌شوند. همه فرآیند نشر کتاب از زمان تألیف تا قرار گرفتن در محیط وب، به صورت الکترونیکی انجام می‌شود. بنابراین چنین کتابهایی را نمی‌توان در جهان چاپی و کتابخانه‌های سنتی یافت و از این لحاظ اثری منحصر به فرد به شمار می‌آیند. این بخش از عرصه نشر کتابهای الکترونیکی هنوز با مشکلات حقوقی، معنوی، و اقتصادی روبه‌رو است. در واقع، ناشران به این نکته مهم پی‌برده‌اند که چه از نظر رقابت با دیگران و چه از لحاظ پاسخگویی به نیازهای جامعه جدیدی از مخاطبان یعنی "خوانندگان اینترنتی"، چاره‌ای جز توجه به امکانات و قابلیت‌های نشر اینترنتی ندارند و ناچار به نقش‌آفرینی در این محیط هستند.

بخش دوم از کتابهای الکترونیکی در محیط وب، در واقع شکل الکترونیکی نسخه‌های چاپی منتشر شده به شمار می‌آیند که ناشران آنها را از طریق وب نیز دسترس‌پذیر کرده‌اند. این گروه کتابهای الکترونیکی به سرعت در حال توسعه و گسترش هستند.

انواع کتابهای الکترونیکی

کتابهای الکترونیکی، با توجه به ویژگیها، امکانات، و کاربردهایشان به گروههای زیر تقسیم می‌شوند:

- کتابهای الکترونیکی فقط متن - در این دسته، کتابهای الکترونیکی فقط شامل اطلاعات متنی هستند و هیچ‌گونه تصویر، نمودار و جز آن را شامل نمی‌شوند.
  - کتابهای الکترونیکی دارای تصاویر اسکن شده - در کنار اطلاعات متنی، تعدادی تصویر اسکن شده نیز وجود دارد.
  - کتابهای الکترونیکی با تصاویر متحرک - در کنار اطلاعات متنی، تعدادی تصویر انیمیشن و یا قطعاتی از فیلم نیز وجود دارد.
  - کتابهای الکترونیکی سخنگو - این دسته کتابهای الکترونیکی با استفاده از امکانات صوتی و الکترونیکی تا حدی با کاربر رابطه برقرار می‌کنند.
  - کتابهای الکترونیکی چند رسانه‌ای - در این دسته از کتابهای الکترونیکی یک رابطه چند رسانه‌ای و دو سویه میان کتاب و خواننده برقرار می‌شود. این دسته کاملاً با کتابهای سنتی و چاپی متفاوت‌اند و امکانات کمکی برای جستجو و تحقیق در آنها در نظر گرفته شده است.
- کتابهای الکترونیکی در محیط وب بیشتر در قالب HTML، PDF، و یا متن ساده در دسترس قرار می‌گیرند. برای مطالعه برخی کتابهای الکترونیکی باید همه متن کتابها را به کامپیوتر شخصی خود انتقال داد و یا صفحه یا فصل آنها را مطالعه کرد.

ارزشهای افزوده نشر کتاب در محیط وب

فرآیندهایی که ارزشهای جدیدی به نشر کتاب در محیط وب می‌افزایند، عبارت‌اند از:

الف. دسترسی همزمان به نسخه‌ای واحد از کتاب الکترونیکی.

محیط وب این امکان را در اختیار ناشران و نویسندگان قرار می‌دهد تا بتوانند نسخه‌ای واحد از کتابهای خود را به طور همزمان در دسترس تعداد بی‌شماری از خوانندگان قرار دهند و بدین ترتیب در هزینه‌های گزاف چاپ، صحافی، و توزیع کتاب با شمارگان بالا صرفه‌جویی کنند. به تعبیر دیگر، فقط کافی است یک نسخه از کتاب تولید شود و در محیط وب در دسترس قرار گیرد، بدین ترتیب همه خوانندگان قادر خواهند بود به طور همزمان کتاب مورد نظر را مطالعه کنند. بدیهی است که این خود

یکی از مهمترین ارزشهای افزوده محیط وب نسبت به کتابهای چاپی است. در دنیای چاپ باید برای هر خواننده، یک کتاب تولید شود که منجر به افزایش هزینه‌های انتشار می‌شود. اهمیت این موضوع هنگامی آشکار می‌شود که ناشری توانایی مالی برای چاپ یک اثر با مخاطبان کم را نداشته باشد. این موضوع به‌ویژه در خصوص انتشار کتابهای تخصصی در کشور ما بیشتر به چشم می‌خورد، زیرا تعداد بسیار کمی از خوانندگان ممکن است آنها را خریداری کنند. محیط وب این امکان را به ناشران می‌دهد تا با کمترین هزینه ممکن، چنین منابعی را به صورت الکترونیکی در دسترس تعداد بی‌شماری از خوانندگان قرار دهند.

ب. افزودن اطلاعات چند رسانه‌ای.

محیط وب، این امکان را می‌دهد تا به راحتی علاوه بر متن، صوت، تصویر، و ویدئو نیز در کتابهای الکترونیکی گنجانده شود. در دنیای چاپی فقط می‌توان عکسهای رنگی یا سیاه و سفید را به کتاب اضافه کرد و امکان استفاده از صوت، انیمیشن، و ویدئو به عنوان بخشی از کتاب و یا اطلاعات تکمیلی به منظور تفهیم هر چه بهتر مفاهیم وجود ندارد. چنین رویکردی امروزه، به ویژه در برخی دایرةالمعارفها، و فرهنگهای موجود در محیط وب دیده می‌شود. تلفظ صحیح کلمات، استفاده از موسیقی، کلام، انیمیشن، و ویدئو برای تشریح مفاهیم نوشتاری در کتابهای الکترونیکی به ویژه کتابهای کودکان از اهمیت بسزایی برخوردار است. محیط وب علاوه بر اینکه امکان افزودن اطلاعات چند رسانه‌ای را به قالبهای مختلف می‌دهد، محدودیت اشغال فضای زیاد از حافظه را در دیسک‌های فشرده ندارد.

پ. امکانات جستجوی اطلاعات.

از طریق دیجیتالی کردن متن یک کتاب، می‌توان امکانات جستجوی مختلفی را برای کاوش یک یا چند کلیدواژه در متن کامل کتاب و یا در فصل و صفحه‌ای مشخص پیش‌بینی کرد. اگر چه، تنها نمایه چاپی در انتهای کتاب برای دسترسی به موضوعات مورد نظر بسیار ارزشمند است، ولی تهیه نمایه مناسب و کارآمد نیاز به صرف هزینه از سوی ناشر و بهره‌گیری از نمایه‌سازان متخصص و حرفه‌ای دارد. ناشران می‌توانند از یک برنامه جستجو که از خصوصیات و امکانات کاوش مناسب برخوردار باشد، به عنوان ابزار جایگزین نمایه کتاب برای جستجوی اطلاعات در کتابهای الکترونیکی استفاده کنند.

ت. انعطاف‌پذیری بیشتر برای اصلاح و یا انتشار ویرایش جدید.

محیط وب به ناشران و نویسندگان امکان می‌دهد تا به سرعت، حتی چند هفته پس از انتشار یک کتاب به اصلاح یا انتشار ویرایشهای جدید اثر مورد نظر پردازند. انجام چنین فرایندی در محیط الکترونیکی بسیار سریع و کم هزینه است، زیرا در بیشتر مواقع بخش کمی از کتاب بازنگری می‌شود. این در حالی است که در کتابهای چاپی باید حتی برای اصلاح یک صفحه، همه کتاب را مجدداً به چاپ رساند که خود هزینه زیادی برای ناشر در پی دارد یکی دیگر از ارزشهای افزوده محیط وب برای نشر کتاب، ارائه ویرایش جدیدی از یک کتاب قبل از انتشار نسخه چاپی و توزیع آن در بازار نشر است. در واقع، از آنجایی که فرایند چاپ، آماده‌سازی، و توزیع کتابهای چاپی بسیار زمانبر است، از طریق قرار دادن نسخه‌ای از کتاب در محیط وب می‌توان به سرعت ویرایش جدید را در دسترس خوانندگان مشتاق قرار داد.

مهمترین مزایای نشر کتاب در محیط وب از نظر ناشران

۱. کاهش هزینه‌های تولید و چاپ کتاب.

انتشار فقط یک نسخه از کتابهای الکترونیکی در محیط وب و دسترسی همزمان همه خوانندگان به آن، موجب می‌شود تا برخلاف کتابهای چاپی نیاز به انتشار شمارگانی بالا از یک کتاب نباشد. البته تهیه و قراردادن یک کتاب الکترونیکی در محیط وب دارای هزینه‌های جانبی برای ناشران نظیر ثبت حوزه، خرید فضا در محیط وب، طراحی گرافیکی، حفظ و نگهداری سایت، نوشتن برنامه جستجو و پایگاه اطلاعاتی، ورود اطلاعات، خرید تجهیزات کامپیوتری و شبکه، و موارد دیگر است، ولی بسیاری از امکانات و تجهیزات فوق می‌توانند در نشر کتابهای الکترونیکی دیگر نیز استفاده شوند و در واقع فقط یک بار ناشر هزینه شوند.

۲. عدم نیاز به فضای فیزیکی برای انبارکردن کتاب.

یکی از مشکلاتی که ممکن است ناشران با آن روبه‌رو شوند، انبارکردن کتابها قبل از توزیع و نیز نگه‌داری نسخه‌های اضافی است. نشر کتاب در قالب الکترونیکی نیاز به فضای فیزیکی برای انبارکردن کتاب ندارد، زیرا همه اطلاعات در قالب دیجیتالی ذخیره می‌شود. علاوه بر این، اگر محیط نگه‌داری کتابها از شرایط مناسبی نظیر رطوبت، گرما، نور و جز آن برخوردار نباشد، به

نسخ چاپی به مرور زمان آسیب خواهد رسید. ولی کیفیت اطلاعات دیجیتال همواره یکسان می‌ماند.

۳. عدم نیاز به توزیع و ارسال کتاب به نقاط دیگر.

یکی از مشکلاتی که ناشران به ویژه در کشور ما با آن روبه‌رو هستند، عدم توزیع سریع، مناسب و کم هزینه کتابها در شهرهای مختلف است. کتابهای الکترونیکی نیاز به توزیع و یا ارسال به نقاط دیگر ندارند، اما باید به نحو مناسبی خوانندگان را از انتشار آنها مطلع ساخت. چنین فرایندی می‌تواند از طریق مطبوعات، سایت وب، پست الکترونیکی، و تبلیغات چاپی انجام شود. به تعبیر دیگر کتابهای الکترونیکی را نمی‌توان در پشت و پشته ویتترین کتاب فروشیها نمایش داد.

۴. عدم برگشت کتاب از سوی کتاب‌فروشان به دلایل مختلف.

از آنجا که تنها یک نسخه از کتاب الکترونیکی تولید می‌شود و در محیط وب در دسترس قرار می‌گیرد، ناشران هیچ‌گاه با مشکل برگشت کتاب از سوی کتاب‌فروشان و توزیع‌کنندگان روبه‌رو نخواهند شد.

۵. سرعت بخشیدن به چرخه نشر کتاب

نشر کتاب در قالب الکترونیکی بسیاری از موانع بر سر راه چاپ کتاب به صورت سنتی را از میان بر می‌دارد، برای مثال دیگر نیازی به ارسال کتاب به چاپخانه، بررسی کیفیت چاپ، صحافی، و توزیع و ارسال به کتاب‌فروشیها نیست. اما این موضوع هنگامی حاصل می‌شود که قبلاً سیاست‌گذاری صحیح و راهبردی برای نشر کتاب به صورت الکترونیکی انجام شده باشد.

۶. خرید پیوسته کتاب.

منظور از "خرید پیوسته کتاب" این است که خوانندگان می‌توانند از هر کجا پس از مطالعه معرفی و یا نقد و بررسی کتاب، به سفارش و خرید آن اقدام کنند. یکی از محدودیتهای شیوه‌های سنتی توزیع کتاب این است که خوانندگان مجبور هستند به کتاب‌فروشیها یا منابع معرفی کتاب مراجعه کنند و این در حالی است که این موضوع فقط شامل خوانندگان در یک منطقه جغرافیایی خاص می‌شود.

در نظام خرید پیوسته کتاب از طریق اینترنت، هر کس از هر کجا و در هر زمان می‌تواند به سایت ناشر مراجعه کند و پس از مطالعه مقدماتی کتاب مورد نظر، به انتخاب و سفارش آن بپردازد. همین موضوع باعث می‌شود که ناشران بتوانند خوانندگان بیشتری را در مناطق جغرافیایی دیگر جذب نمایند و محدودیتهای مکانی و فیزیکی را برای نمایش انتشارات خود از میان بردارند هم اینک، تقریباً همه ناشران معروف و معتبر دارای سایت وب هستند و امکان خرید پیوسته انتشارات خود را می‌دهند.

۷. جلوگیری از تمام‌شدن نسخه‌های چاپی.

یکی از مشکلاتی که خوانندگان به ویژه برای خرید کتابهای مرجع پر استفاده و کمیاب با آن روبه‌رو هستند، دسترسی به آثاری است که همه نسخه‌های چاپی آنها در بازار نشر به فروش رفته و ناشر به دلایل مختلف دیگر اقدام به انتشار چاپی جدید از آن نکرده است. به این گونه کتابها اصطلاحاً کتابهای خارج از چاپ می‌گویند. نشر کتاب در محیط وب این فرصت را به ناشران می‌دهد که هیچ‌گاه با مشکل به اتمام رسیدن نسخه‌های چاپی روبه‌رو نشوند و خوانندگان همواره بتوانند برای خرید کتاب مورد نظر اقدام کنند.

۸. فرصت بیشتر برای انتشار عناوین بیشتر و آثار الکترونیکی.

تولید فقط یک نسخه کتاب در قالب الکترونیکی، دسترسی تعداد زیادی از خوانندگان به یک نسخه از کتاب به طور همزمان، و موارد دیگر منجر به کاهش هزینه تولید کتاب می‌شود و بدین ترتیب ناشران فرصت بیشتری پیدا می‌کنند تا به انتشار عناوین بیشتری از کتابهای ویژه در زمینه‌های تخصصی بپردازند. به عبارت دیگر امروز دیده می‌شود که بیشتر ناشران خصوصی، به دلیل محدودیتهای مالی تمایل دارند عناوینی را که مخاطبان بیشتری دارند به چاپ برسانند تا سود بیشتری کسب نمایند، نشر الکترونیکی در محیط وب تا حدودی می‌تواند ناشران را به سوی انتشار کتابهای تخصصی یا متعلق به نویسندگان ناشناخته سوق دهد.

محدودیت‌های نشر کتاب در محیط وب

نشر کتاب در محیط وب، با محدودیتهای و موانع حقوقی، اقتصادی، فرهنگی، و فناورانه نیز مواجه است، و مهم‌ترین آنها عبارتند از:

۱. دسترسی به خط اینترنت و کامپیوتر.

یکی از محدودیتهایی که خوانندگان برای دسترسی به کتابهای الکترونیکی در وب با آن مواجه هستند، دسترسی به خط اینترنت و به‌ویژه کامپیوتر است. در واقع بسیاری از خوانندگان به‌ویژه در کشورهای در حال رشد دارای امکانات فوق نیستند و همین امر سبب شده است تا ناشران کتابهای الکترونیکی، بخش عظیمی از خوانندگان بالقوه خود را از دست بدهند. با این وجود در طی سالهای اخیر، کاهش روزافزون قیمت کامپیوتر و هزینه اتصال به اینترنت، روزهایی امیدوارانه را به روی ناشران کتابهای الکترونیکی گشوده است.

۲. حق مؤلف و کتابهای الکترونیکی.

مسائل مربوط به حق مؤلف کتابهای الکترونیکی حتی از کتابهای چاپی چه برای ناشران و چه برای نویسندگان، بسیار پیچیده‌تر و مشکل‌سازتر است. استفاده غیرمجاز از کتابهای الکترونیکی و سهولت کم و زیاد کردن تمام یا بخشی از آنها، ناشران و نویسندگان را با مشکلاتی مواجه ساخته است. در واقع ذخیره، تکثیر، تغییر، و ارسال الکترونیکی متون و تصاویر کتابهای الکترونیکی در بسیاری موارد به سادگی صورت می‌گیرد. حتی در کشورهای پیش‌تاز در نشر الکترونیکی هنوز موضوع حق مؤلف کتابهای الکترونیکی حل نشده است و ناشران و نویسندگان با دیده تردید به این موضوع می‌نگرند. موضوع حق مؤلف و مالکیت معنوی نشر کتاب در محیط وب را می‌توان یکی از مهم‌ترین چالشها و موانع بر سر راه انتشار این گونه آثار در قالب الکترونیکی به شمار آورد، زیرا که از جنبه‌های فناورانه، نشر الکترونیکی پیچیده‌تر است و نیاز به سیاست‌گذاری کلان در سطوح ملی و یا بین‌المللی دارد.

۳. چگونگی فروش کتابهای الکترونیکی.

این سؤال مطرح است که چگونه می‌توان کتابهای الکترونیکی را از طریق وب به فروش رساند. نحوه پرداخت هزینه کتاب توسط خوانندگان، ارائه " کلمه عبور" برای مشاهده کتاب و حفظ مالکیت آن، و استفاده از کارتهای اعتباری برای پرداخت هزینه کتاب از جمله مشکلات به شمار می‌آیند.

۴. مشکلات مربوط به خواندن کتابهای الکترونیکی در محیط وب.

خواندن متن کتاب بر روی صفحه نمایش کامپیوتر نسبت به رسانه‌های چاپی دشوارتر است. تجربه ثابت کرده است که چشم انسان هنگام خواندن بر روی صفحه کامپیوتر زودتر از رسانه‌های چاپی خسته می‌شود و خواننده نمی‌تواند نظیر کتابهای چاپی تمرکز لازم را داشته باشد. پایین و بالا بردن صفحه نمایش کامپیوتر نیز برای دنبال کردن متن کتاب نسبت به ورق زدن یک صفحه از کتاب چاپی مشکل‌تر است و چشم انسان در بسیاری از موارد مطالب را گم می‌کند. علاوه بر این، نمی‌توان کتاب الکترونیکی در محیط وب را در هر وضعیتی مطالعه کرد.

۵. مشکلات استناد به کتابهای الکترونیکی.

ماهیت ناپایدار محیط وب همواره مشکلاتی را برای محققان به منظور استناد پایدار به منابع اطلاعاتی الکترونیکی در این محیط به وجود آورده است. امروزه، بسیاری از افراد، اینترنت را کتابخانه مجازی به شمار می‌آورند که امکان دسترسی به طیف وسیعی از منابع و پایگاههای اطلاعاتی را در زمینه‌های مختلف می‌دهد. حال سؤال این است که آیا نظیر " کتابخانه‌های حقیقی"، منابع موجود در این محیط همواره قابل دسترس هستند و بدون تغییر باقی می‌مانند. به تعبیر دیگر آیا به منابعی که دیروز در این محیط الکترونیکی استناد کرده‌ایم، فردا نیز می‌توان دسترسی پیدا کرد. مهم‌ترین مشکلات ناشی از استناد به کتابهای الکترونیکی عبارت‌اند از: ناپدید شدن و یا از میان رفتن اطلاعات در اینترنت، تغییر محتوای اطلاعات در اینترنت، و تغییر نشانی دسترسی به منابع در اینترنت. بروز چنین مشکلاتی باعث شده است تا برخی محققان برای استفاده و استناد، نه تنها به کتابهای الکترونیکی، بلکه به دیگر منابع اطلاعاتی در وب نیز به دیده تردید بنگرند.

۶. نبود فهرستگان کتابهای الکترونیکی.

خوانندگان از طریق فهرستها یا فهرستگان ملی و بین‌المللی می‌توانند از کتابهای چاپی منتشر شده آگاهی حاصل کنند، حال آنکه یک فهرست یا فهرستگان ملی و بین‌المللی مختص کتابهای الکترونیکی در محیط وب وجود ندارد و آنچه قابل دسترسی است بیشتر مربوط به یک ناشر یا سایتی خاص است.

۷. مسائل معنوی مربوط به نشر کتاب در قالب الکترونیکی.

شاید شما هم زمزمه‌های نابودی کتابهای چاپی در آینده و جایگزینی کتابهای الکترونیکی در کتابخانه‌ها را شنیده باشید و یا در برخی منابع خوانده باشید. امروزه، بسیاری از صاحب‌نظران نشر کتاب بر این باورند که هیچ رسانه‌ای نمی‌تواند جایگزین کتابهای چاپی شود. نشر به صورت الکترونیکی برخی لذتها و جنبه‌های معنوی استفاده کردن و خواندن کتابهای چاپی را از میان می‌برد. لذت ورق زدن صفحات کتابهای چاپی، مطالعه کتاب هنگام خواب یا در هر حالتی که خواننده احساس آرامش و راحتی کند، بردن کتاب با خود به مدرسه، سفر، و یا محل کار و خواندن آن در هر زمانی که به آن احتیاج است، هدیه دادن و گرفتن کتاب، جمع‌آوری کتابهای هنری و چیدن آنها در قفسه کتابخانه شخصی به عنوان یک اثر ارزشمند و به یاد ماندنی، همه و همه از طریق "نشر الکترونیکی" یک اثر از میان خواهند رفت. انسان ممکن است با یک کتاب چاپی انس بگیرد و بارها آن را بخواند و از تماس با آن لذت ببرد و یا در حاشیه آن مطالبی بنویسد و یادداشت کند که در جهان الکترونیکی امکان‌پذیر نیست. همچنین، بسیاری از افراد علاقه دارند به کتاب‌فروشیها بروند و در میان قفسه‌های کتاب به مرور عناوین دلخواه بپردازد و آنها را ورق بزنند. حال آنکه دنیای دیجیتال، جهانی خشن، ناپایدار و شاید هم بتوان گفت «بی‌وفا» است. ما هر لحظه می‌توانیم کتاب مورد علاقه خود را از قفسه کتابخانه شخصی برداریم و آن را مطالعه کنیم، اما اگر دسترسی ما به خط اینترنت و کامپیوتر محدود شود، نخواهیم توانست کتاب الکترونیکی مورد علاقه خود را مشاهده کنیم. مطرح شدن چنین مواردی، مربوط به طرف تاریک عصر دیجیتال و نشر اینترنتی است.

در ایران ممکن است به دلیل عدم محبوبیت اینترنت به اندازه لازم از نشریات الکترونیکی استقبال نشود. بهترین نقطه شروع بهره‌مندی از این فناوری در ایران این است که برای شروع باید نشر الکترونیک را به صورت دانشگاهی بررسی و تدریس کرد و باید تبلیغات و اهمیت آن به صاحبان صنعت نشان داده شود. شرکتهای انتشاراتی نیز باید با توجه به گروه سنی و علایق مخاطبان، تبلیغات و تعرفه‌های متفاوتی برای نسخه‌های الکترونیکی و نسخه‌های چاپی خود برگزینند، تا با استفاده از هر دو نشر به سوددهی برسند. با شروع این کار همه در این چرخه راضی خواهند شد. نویسنده چون مطلب خود را راحت تر و با هزینه بهتر به فروش می‌رساند، خواننده چون مطلب را سریع‌تر دریافت می‌کند، ناشر چون هزینه کمتری برای نشر الکترونیک متقبل می‌شود، و صاحبان صنعت چون با تبلیغات مناسب کالای خود را به مشتریان نشان داده و مشتریان و سود بیشتری جذب می‌کنند.

نتیجه‌گیری

نشر کتاب در محیط وب، به طور فزاینده‌ای در حال مطرح شدن به عنوان یکی از بسترهای پویا و کارآمد برای اشاعه اطلاعات است. برخی ناشران از این محیط برای انتشار کتابهای الکترونیکی استفاده می‌کنند و بسیاری دیگر در حال برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری برای استفاده از این محیط هستند. انتشار کتاب در محیط وب دارای ارزشهای افزوده‌ای است که نمونه‌های چاپی فاقد آن هستند. در این میان این موضوع اهمیت دارد که نویسندگان، ناشران، و متخصصان نشر الکترونیکی از شیوه‌های ارزش‌افزایی به کتابهای الکترونیکی آگاهی داشته باشند و بتوانند از قابلیتها و امکانات محیط وب به طور مؤثر و کارآمد استفاده کنند.

باید تأکید کرد که هر یک از انتشارات الکترونیکی باید در سطوح گوناگون یعنی محتوا و نیز جنبه‌های فناوری نظیر ویژگیهای ساختاری، شیوه‌های دسترسی به اطلاعات، و جنبه‌های دیداری ارزیابی شوند. مسائل حق‌مؤلف کتابهای الکترونیکی، شیوه‌های فروش و محدودیتهای دسترسی به کامپیوتر و خط اینترنت از مهمترین موانع بر سر راه توسعه این صنعت در حال رشد به شمار می‌آیند. تعیین سیاست‌گذاری و خط‌مشی راهبردی از سوی دست‌اندرکاران نشر کتاب برای استانداردسازی و آماده‌سازی نشر کتاب در محیط وب، بیش از جنبه‌های فنی و محتوایی انتشارات الکترونیکی اهمیت دارد.

بررسیهای اخیر نشان داده است که بعد از به کارگیری اینترنت مصرف‌کننده نه تنها کم نشده بلکه فزونی نیز یافته است، زیرا امتداد نگارش نسل جدید، قلم و محمل آشنای وی کاغذ است، و از آنجا که اطلاع‌رسانی سرعت یافته، مطالب به راحتی چاپ می‌شود و در اختیار قرار می‌گیرد. شاید قلم نسل آینده صفحه کلید کامپیوتر و محمل آشنای وی صفحه نمایشگر باشد. تحقیقات نشان می‌دهد که بسیاری از کتابخانه‌ها باید تا سالها ماهیت دوگانه خود را حفظ کنند و به صورت کتابخانه‌های پیوندی به حیات خود ادامه دهند، یعنی سعی شود با استفاده از فناوری اطلاعات و ارتباطات ضمن بهبود عملکردهای سنتی کتابخانه، زمینه ارائه خدمات از محملهای نوین و شبکه‌های گسترده فراهم آید. آنچه باید بر آن پای فشرد، این است که در آغاز این هزاره، اطلاعات و نحوه برخورد با آن بر سرنوشت نسل آینده ما بسیار تأثیرگذار خواهد بود. اطلاعات سیل‌آسا در حال باریدن است. می‌توان با بهره‌گیری از فناوریهای نوین سد ساخت، باران را مهار کرد و از آن روشنایی و حیات گرفت، و حتی با آبخیزداری مناسب کاربردهای سنتی را نیز احیا کرد. می‌توان فن‌گریز بود و بی‌تحرك نشست و نظاره‌گر سیلی دهشتناک بود که گذشته و حال را به یغما می‌برد و آینده را تباه می‌سازد. به راستی کدام راهبرد را برگزینیم؟

1. Wilfred Lancaster

منابع

تقوي، مهدي (۱۳۷۵). "ديسك فشرده ايزار نوين ذخيره و بازيابي اطلاعات"، فصلنامه كتاب (تابستان)، دوره هفتم، شماره دوم.

جكسن، مايلز م. (۱۳۷۳). "آينده كتاب در عصر الكترونيك"، ترجمه نعمت‌الله جهانفر، فصلنامه كتاب، دوره پنجم، شماره سوم و چهارم.

خسروي، فريبرز، فصلنامه كتاب، شماره ۵۲

طاهري، طاهره. "كتابخانه ملي: ديگيتالي يا سنتي"، فصلنامه كتاب، شماره ۵۲

كوشا، كيوان. "نشر اينترنت: فرصت‌ها و چالش‌هاي نشر كتاب در محيط شبكه جهاني وب"، فصلنامه كتاب، شماره ۵۳.

لنكستر، ف. ويلفرد. "تأملي بر جامعه بدون كاغذ"، ترجمه احمد شعباني و شهناز خديوي، فصلنامه اطلاع‌رساني، دوره ۱۶، شماره ۳ و ۴.